

Poselství nejstarší islandské společnosti

Ta společnost existovala na Islandu v letech 874 - 1262, tedy v období, kdy okolní svět věděl (ku prospěchu této země) o Islandu pramálo, tudíž se tu mohla rozvinout společnost, na hony vzdálená násilnické feudální a křesťanstvím ovlivněné Evropě. Tehdy byl tedy Island samostatný a nezávislý na kterékoliv moci odjinud. Rok 874 představuje datum, kdy k tomuto liduprázdnému ostrovu, vzdálenému kolem 1000 km od Norska a 800 km od Skotska, připluli první zájemci o trvalé osídlení. Rok 1262 je rokem, kdy se společnost, kterou tu tito osídlenci a jejich následovníci a potomci rozvinuli, podřídila svrchovanosti norského krále. Jací to byli lidé, kteří se rozhodli žít v tomto nehostinném koutu světa? Tak jako kdykoliv předtím a potom: ve valné většině ti, jimž se v mateřské zemi nedostávalo půdy a rovných příležitostí, v menšině ti, kteří se doma dostali do křížku s rodovým zákonem, nebo dobrodruzi. Národností a způsobem života to byli Vikingové, z 85% z Norska, 12% z britských ostrovů, ale jednotlivě i ze Švédska a Dánska. První přesídlenci mohli zabrat půdu, kde chtěli a v libovolném množství. Tito záborci však zpravidla postoupili část své půdy nejen členům své rodiny a mužům, kteří na ostrov připluli pod jejich vedením, včetně veslařů-propuštěnců, ale i přesídlencům pozdějším. Rozhodující část společnosti tak vytvořili svobodní sedláci (přesněji majitelé půdy), kteří měli ve dvou věcech jasno: žít a pracovat v klidu na nově nabyté půdě, z dosahu závislosti na norském králi a jeho jarlech (vévodech).

Bez krále a centrální výkonné moci

Na rozdíl od jiných národů neudělali první Islandčané tu fatální chybu, že by poté, co se dostali z moci jednoho krále, připustili nad sebou vládu krále vlastního. Čím však nahradit hlavu státu? Lakonicky to vyjádřil německý kronikář Adam Brémský, když ve svých Dějinách hamburských arcibiskupů napsal: "Nevládne jim král, ale zákon". Jakkoliv se to zdá neuvěřitelné, drsní vikingští sedláci (a dle okamžité potřeby i válečníci), konkrétně zástupci do té doby krajových sněmů, svolávaných dle potřeby nejvlivnějšími předáky na územích jejich záborů, se dokázali roku 930 sejít na altingu - celoislandském sněmu, kterému přisoudili nejvyšší zákonodárnou a soudní moc v zemi. Alting se pak každoročně konal několik dní pod širým nebem na tzv. Sněmovní pláni u řeky Öxará, aniž by potřeboval nějakého krále. Místo něho nejváženější a přesto jen čestnou funkci získal ten člen sněmu, který obdržel označení zákonopravce a jehož každoročním úkolem bylo zahajovat sněm veřejným předčítáním platných islandských zákonů. Poté následoval proces, který tyto zákony buď potvrdil nebo pozměnil či doplnil a stal se obsahem zákoníku, který nese název Šedá husa. Na tento proces navázalo kladení žalob na jeho porušení zástupci z celého Islandu, ovšem jen v tom případě, pokud se obě strany sporu nedokázaly již předtím dohodnout na jiném řešení.

Islandskou společnost té doby lze charakterizovat jako společnost ve stádiu rozpadu rodové společnosti, k čemuž jistě přispěl fakt, že na ostrov se dostaly jak některé kompletní rody (které se však rozdělily osídlením různých částí ostrova), tak i nekompletní rody, rodiny i jednotlivci. Islandčané se tak "kupodivu" obešli nejen bez krále, ale i bez centrální výkonné moci (centrální vlády), neboť sousedské spory mezi jednotlivými zábori (či uvnitř rodů a těchto záborů) řešili podle zvykového práva, popř. násilnou akcí (na níž bylo možné odpovědět násilnou protiakcí nebo veřejnou žalobou) či dohodou (zpravidla kompromisní). Jen některé místní záležitosti (např. ceny ryb) museli "z moci úřední" stanovovat náčelníci krajových sněmů.

Bez feudálů a poddaných

Dalším překvapivým faktem je, že ač se Islandané bezesporu lišili svým pozemkovým majetkem, nedělili se na feudály a poddané. Neexistovaly tedy feudální dávky - nebylo tedy komu platit v naturáliích, penězích či robotě za půdu. V zásadě tu existovala jen třída svobodných sedláků, lišících se ovšem velikostí pozemkového majetku a sociálním postavením. Za sedláka (majitele půdy) byl považován každý muž, jehož majetek měl minimálně hodnotu jedné krávy či šesti ovcí na každého člena domácnosti včetně čeledi a práce neschopných a k tomu tažné zvíře a nutné hospodářské náčiní. Takový člověk měl povinnosti sněmovníka (povinnost účastnit se sněmů a platit poplatek k úhradě sněmu). Sedláci, kteří si byli před zákonem rovni, se podle majetku a sociálního postavení dále dělili na velké vlastníky půdy, menší vlastníky půdy a nájemce půdy, příp. dobytka. Ti nejbohatší byli ovšem i gody (členy altingu, kteří odpovídali za svolávání dílčích sněmů, jmenování soudců a řešení místních záležitostí) a od přijetí křesťanství (roku 1000) i majiteli kostelů a církevních beneficií.

Pochopitelně, že ne všichni sedláci pracovali na své půdě osobně, k čemuž měli nejen své rodinné příslušníky, ale i čeledíny a děvečky (čili bezzemky, kteří na statcích hledali práci a ochranu). Jistěže už tím, že na Islandu byli ti, kteří vlastnili půdu (sedláci) a ti, kteří ji neměli (bezzemci), byl dán základ k třídní společnosti. Čeled' však mohla být vůči konkrétnímu sedlákovi v nevolnickém postavení jen částečně a dočasně: za první proto, že celoislandské předpisy určovaly rámec dohod o práci u sedláka, o výši odměny za práci a o postupu při vypovězení smlouvy; za druhé proto, že sedlák měl povinnost se o své pracovní síly i práce neschopné starat a ochraňovat je; za třetí proto, že vždy poslední čtyři dny v květnu směli čeledíni, nájemci či noví majitelé půdy změnit bydliště (a tím i zaměstnavatele). Veškeré obyvatelstvo Islandu bylo ovšem až do roku 1894 postiženo zákazem volného pohybu pracovních sil mimo rámec zemědělství (čili ostatní odvětví lidské činnosti se mohla na Islandu rozvíjet jen jako doplňující činnost zemědělství). Naproti tomu prvním vpádem feudalismu na Island bylo uzákonění církevního desátku (v letech 1096-1097), který ovšem na provoz církve (a později i norským a dánským králům) museli platit všichni vlastníci půdy (asi tak, jako my dnes platíme daně státu) a vliv feudalismu formálně posílil ještě poté, když v první polovině 13. století někteří Islandané, v té době pobývající u norského krále, byli za služby králi pasováni za rytíře a podvodně převzali své pozemkové vlastnictví na Islandu od norského krále v léno - čímž podvodně, z pouhé snahy o větší moc a majetek, jak tedy jinak než zradou národních zájmů, vzala za své i islandská nezávislost.

Bez válek a bitev

Není divu, že ke zvláštnostem takto organizované společnosti patřila obzvláštní úcta k míru. Až do roku 1238, kdy došlo k bitvě u Örylgssladiru (v níž se střetly nejmajetnější rody se svými bojovými družinami v celkovém počtu 400 lidí), chybí jakákoliv zmínka i jakékoliv doklady o válce na Islandu, do počátku 15. století i o napadení zvenčí.

Kromě odlehlosti ostrova to bylo dáno samotným pojetím zákona, neboť sám pojem zákona byl ztotožněn s mírovým stavem, přátelskými vztahy, souladem, pokojným soužitím. Nemír naopak znamenal porušení společného práva, rozkol, konflikt. Zákon na Islandu byl postaven tak, aby každý konflikt čili zločin byl co nejrychleji ukončen, a to buď jednorázovou krevní mstou nebo veřejnou žalobou, po níž musela následovat dohoda o náhradě nebo o kompromisním řešení. Trest smrti neexistoval, největším trestem bylo vyobcování ze společenství. Zákony byly totiž chápány jako pojiťko všech lidí. Tento přístup přetrval na Islandu po staletí a vychoval po generacích v lidech jiné chování než na jaké navykla Evropa. Island neměl nikdy ve svých dějinách stálou a pravidelnou armádu, nikdy se nestal dějištěm celonárodní či občanské války, nikdy na žádnou zemi nezaútočil. Pouze v 15. století musel čelit útokům pirátů a není proto náhodou, že posledním kolektivním násilným činem

Island'anů v jejich dějinách bylo pobití 30 baskických ztroskotanců (zřejmě pirátů) v roce 1615. Na tom nic nezměnila ani ozbrojená britská okupace ostrova 10. května 1940, která se obešla bez ztrát na životech.

S řešením sociálních problémů

Snad nejslavnější kapitolu své historie napsala nejstarší islandská společnost v řešení otázky sociální. Určitou část obyvatel Islandu tvořili lidé, kteří nedosáhli na vysněnou majetkovou metu jedné krávy či šesti ovcí - tedy lidé na hranici chudoby, bezzemci či ti, kteří si museli půdu pronajímat, bezdomovci, lidé práce neschopní, nesvéprávní. Také tito lidé, islandsky zvaní ómagi, měli stanovenou povinnou domovskou příslušnost (k obci, sněmu a soudu), což jim poskytovalo právo na zákonnou ochranu a péči. Podle islandského práva se museli o takové lidi postarat jejich pokrevní příbuzní (detailně pro tento účel určení až do pátého kolene), po nich jejich zaměstnavatelé (sedláci, majitelé půdy), u nichž zchudli nebo se stali práce neschopní. Jestliže potřebná osoba příbuzné či zaměstnavatele neměla, musela se o ně postarat místní komunita, stanovená jako společenství nejméně 20 plnoprávných sedláků s příslušností k témuž sněmu. Tyto obce měly své představenstvo, byly samosprávné a nepodléhaly žádné vyšší instanci. K péči o potřebné měly vyčleněny příjmy z chudinského desátku a přidělovaly je jednotlivým sedlákům, kteří měli povinnost poskytovat potřebným přístřeší, stravu a ošacení na úrovni jejich čeledi. Dále obec musela potřebným poskytnout tzv. dar jídla, které ušetřila v době povinného půstu nebo z lovu a rybolovu, konaných v neděli a o svátcích. U bezdomovce se taková obec určovala podle bydliště nejbližšího příbuzného do třetího kolene. Pokud takového příbuzného neměl, příslušela péče o něho celé zemi, a to tak, že u každého sedláka, k němuž daného dne dorazil, měl zajištěnu jednu večeři, o svátcích též snídani. Zároveň byla tvrdě trestána žebrota práce schopného jedince, který mohl být postaven mimo zákon.

Místní sociální zákonodárství bylo natolik vžité a silné, že zmírnilo i barbarský feudální zákoník, který dorazil na ostrov po připojení Islandu k Norsku a který na Islandu zavedl tělesné tresty a trest smrti. Např. ustanovením, že trest smrti za krádež si nezaslouží ten, kdo nesehnal práci k obživě a krádeží potravy se zachránil před smrtí.

Nejen s altingem, ale i s lögréttou a godordy

Povrchně píšící novináři a apologeti buržoazní demokracie se zpravidla zmiňují jen o altingu jako o nejstarším parlamentu na světě, aby tak vyzdvihli a posvětili parlamentní demokracii na věčné časy. Zapomíná se přitom na lögréttu, předsednictvo altingu, složené z godů (předáků krajových sněmů) a jimi volených dalších zástupců 12 krajových sněmů. Povinností lögrétty bylo tlumočit zákony, přijímat nové a tvořit jejich novelizace, zprvu s provizorní platností na tři roky, posléze (pokud k nim nebyly vzneseny připomínky) s platností definitivní. Další povinností bylo volit rovněž na tři roky lögsögumadra, čili již zmíněného zákonopravce, jakéhosi předsedu předsednictva a prezidenta v jedné osobě, který měl za povinnost zahajovat zasedání altingu a přednášet Island'anům ústavu a platné zákony. Jak je z toho patrné, na tvorbu zákonů a do nejužšího řízení země mohli dosáhnout lidé přímo z jednotlivých krajů země, přičemž navrhování a tvorba zákonů byla (při neexistenci centrální výkonné moci) pouze v rukou moci zákonodárné. Na prvním místě to byli tzv. godi, původně pečovatelé o víru předků, jejichž povinností bylo svolávat místní sněmy, jmenovat soudce a v altingu se podílet na tvorbě zákonů. Jejich volební mandát a obvod se nazýval godord, mohl být doživotný, mohl se prodat či pronajmout, přičemž každý sedlák (vlastníci alespoň jednu krávu či šest ovcí) si mohl vybrat goda (a tím i godord), jakého chtěl a s ním pak povinně jezdit na sněmy a hlasovat. Pouze pro srovnání: jako kdyby 200 poslanců (či ještě lépe 81

senátorů) našeho parlamentu mělo svůj mandát časově neomezený a každý by měl svůj volební obvod podle toho, odkud by pocházeli voliči, čili vlastně celostátní, zatímco volič by měl právo vybrat si někoho z těchto zastupitelů, kterého by podporoval a k němuž by vznášel své požadavky (popř. s nímž by hlasoval ve stejném krajském klubu zastupitelů). Zatímco v samotné osobě nevoleného goda (a zároveň náčelníka voličů) lze spatřovat reakční pozůstatek představeného rodu (s pravomocemi rozšířenými i na jiné jemu důvěřující osoby), v existenci volného či celostátního volebního obvodu lze vidět prvek progresivní, svou progresivností přímo úměrný centrem neomezované (tudíž zjevně autentické) místní či krajské samosprávy, dostatečně vybavené vlastními pravomocemi k úspěšnému zvládnutí místních či krajských problémů bez zásahů centra. Čili prvek, který je snem každého moderního autonomistického (samosprávného) hnutí v současnosti.

Jestliže dosavadním omezením každé místní či krajské samosprávy je jí nadřazená centrální správa státní, pak můžeme konstatovat, že starým Islandcům se podařilo této chyby vyvarovat, ovšemže jen do dob feudálních, tedy nadvlády norských a dánských králů, kteří Islandcům vnutili nadvládu své správy nad jejich samosprávou (v podobě jimi jmenovaných místodržících a dalších úředníků). Požadovat samosprávu občanů zdá se být málo, uvážíme-li, že samosprávy mohly pod jhem centrální správy existovat (či spíše žít) v jakékoliv společenské formaci. Proto je nutno žádat více: samosprávné společenské zřízení, v němž samospráva není služkou jí nadřazené správy, ale naopak je správě na všech úrovních a ve všech složkách společnosti nadřazená. Čili stav, který si s úspěchem vyzkoušela islandská společnost před více než sedmi sty lety.

S úctou k předkům a se schopností komenzalismu

Jakkoliv bylo mnoho napsáno o islandském pohanství i křesťanství, je prokázáno, že už mezi prvními záborci Islandu byli jak vyznavači pohanství, tak i křesťané. I když vyznavači pohanství byli v převaze (a bylo to svým způsobem i státní náboženství, tedy jazyka platných zákonů), nejsou na Islandu zaznamenány žádné nábožensky motivované války či boje - pouze spory, ale to až od okamžiku, kdy křesťanství začalo aspirovat na náboženství celonárodní a byla tak ohrožena pohanská víra předků. Dalo by se říci, že více než otázka náboženství zajímaly Islandany bez rozdílu postavení činy a moudrost předků, o čemž si vyprávěli ve svých slavných ságách. Na rozdíl od evropských křesťanů, kteří se hrozili smrti a pekla a řešili otázku hříchu a posmrtného života, Islandany zajímalo správné naplnění života žádoucími činy, tedy činy bez hanby. Věřili, že člověk žije dotud, dokud se vypráví pověst o jeho dobrých skutcích, že právě to ho činí nesmrtelným. Odtud tedy pramení i nevšední zaujetí Islandanů pro historii, genealogii (nauku o činech předků a o rodech a rodové posloupnosti), tradici i statistiku.

Úcta k životním zkušenostem předků ovšem nevylučovala ani úctu k odkazu předků cizinců, z čehož lze odvodit snášenlivost i tolerantnost k jiným názorům a novotám, které v islandském prostředí prokázaly svou sílu, schopnost přežití či opodstatnění. Ta pak snadno vyústila ve schopnost komenzalismu, čili ve schopnost soužití se společenským zřízením jiného druhu či typu. Předpokladem k tomu bylo formálně se podřídit cizinci v čemkoliv, ale jen za předpokladu, že tímto cizincem byla Islandu přiznána a zachována ta specifika, na nichž islandská společnost lpěla a která ona považovala za nutná či zásadní ke svému životu. A tak ztráta formální nezávislosti byla vykompenzována uznáním principů, které činily islandskou samosprávu fakticky dále nezávislou. Přijetí křesťanství bylo přitakáno v okamžiku, kdy bylo v jeho rámci zachováno dodržování dřívějších právních (tedy vlastně pohanských) zvyklostí. A cizí zákonodárství nabylo na platnosti potud, pokud učinilo svou součástí i dosavadní zákonodárství místní. I v tom tkví poselství prastaré islandské společnosti dnešku: vybudujme originální samosprávné společenské zřízení, ale chceme-li, aby obstálo v

nepřátelském obklíčení neoliberálních demokracií a směrnic EU, nechť si zachová i prvky takové parlamentní demokracie a je schopno bez problémů dostát všem mezinárodním smlouvám, dohodám a závazkům.

Místo závěru

Když v roce 1000 hrozilo bezprostřední porušení zemského míru a rozdělení země na část s křesťanským zákonodárstvím a na část se zákonodárstvím pohanským, vystoupil na altingu tehdejší zákonopravce Torgeir Torkelsson, vyznáním pohan, s následující slavnou řečí: "Nenechme rozhodovat ty, kteří chtějí krajnosti, a přijměmež takový kompromis, aby obě strany získaly něco ze svých požadavků, a mějme všichni stejný zákon a stejné vyznání. Neboť by se dozajista ukázalo, že kdybychom rozbili zákon, rozbili bychom i mír".

Tuto citaci, jakož i všechna výše uvedená fakta, si může kdokoliv přečíst v knize Heleny Kadlečkové "Dějiny Islandu, která vyšla v Nakladatelství Lidové noviny (v edici Dějiny států) v roce 2001. Autorka knihy je odbornicí na historii severských národů a současně i překladatelkou severské literatury, zejména ság. Kniha je unikátním odborným počinem, uvážíme-li, že shrnuje takřka vše, co je české odborné veřejnosti o historii Islandu známo a co kdy bylo o této historii v Československu a v České republice vydáno. Pilný a vnímavý čtenář v ní pochopitelně nenajde jen výše uvedená fakta, ale i nepřehledné množství dalších zajímavostí z celé historie islandské společnosti, a to až do roku 2000.

Jindřich Fajt 21. 9. 2008